

Van woest duin tot sprookjesachtig landgoed

In de Gouden Eeuw ging het Nederland voor de wind. Wie het zich kon veroorloven, ontvluchtte maar wat graag de stank en herrie van de stad. Rijke Amsterdamse kooplieden ontdekten de binnenduinrand als de ideale plaats om een buitenplaats aan te leggen: hoog en droog in de duinen en niet te ver van de stad. Zo ontstond ook landgoed Elswout, in Overveen, nu één van de best bewaarde buitenplaatsen van ons land. Napoleon en de Oostenrijkse keizerin Sissi logeerden er, het is nog altijd sprookjesachtig mooi en je valt er van de ene verbazing in de andere.

Het is 1634 als de rijke Amsterdamse lakenkoopman Carel Molijn wel brood ziet in een stuk grond aan de binnenduinrand ten westen van Haarlem. Hij koopt de 65 hectare grond en laat de woeste duinen afgraven. Het duinzand verkoopt hij voor veel geld aan Haarlem en Amsterdam. Voor de stadsuitbreidingen van die steden zijn tonnen en tonnen zand nodig. Zanderijvaarten worden gegraven om het zand per schip naar de stad te vervoeren. Waar ooit de duinen glooiden, ligt na de afgravingen een grote kale zandvlakte, zo plat als een pannenkoek. Molijn laat er een huis bouwen: landgoed Elswout is geboren. Maar het huis is nog niet af als Molijn failliet gaat. Daarmee is hij de eerste in een lange rij van eigenaren die elk een bijdrage leveren aan het Elswout zoals het er vandaag de dag uitziet. Tijden van bloei en verwaarlozing, van afbraak en nieuwbouw wisselen elkaar in de volgende eeuwen af.

Gedaanteverwisseling

In 1654 komt het landgoed in handen van de wapenhandelaar Gabriël Marcellis. Hij bouwt het huis af en laat het poortgebouw, de stallen, de sluis en sluiswoning bouwen. Om het huis laat hij een grote tuin aanleggen. Naar Frans voorbeeld,

want dat is de nieuwste mode in die tijd: gladgeschorene hagen, symmetrische bloemperken en rechte paden langs kunstig gesnoeide bomen. Ruim een eeuw en zeven eigenaren later ondergaat Elswout de grootste gedaanteverwisseling in zijn geschiedenis. Het landschapspark krijgt dan het uiterlijk dat het ook nu nog grotendeels heeft. Meteen nadat Elswout in 1782 zijn eigendom is geworden, geeft Jacob Boreel opdracht om een nieuw park te ontwerpen in de Engelse landschapsstijl, want dat is de tuin die je moet hebben om eind 18de eeuw mee te tellen. Weg met de strakke lijnen uit de Franse tijd: tuinen moeten kronkelige paadjes hebben, veel weelderig groen afgewisseld met open plekken, mooie vijvers, verrassende doorkijkjes en grote hoogteverschillen. Boreel laat diepe vijvers uitgraven. Met het vrijkomende zand worden enorme heuvelpartijen met steile hellingen opgeworpen, waartussen kronkelende beekjes komen.

Hoepelrokken

Elswout is nu een van de mooiste voorbeelden in ons land van een landgoedpark volgens de Engelse landschapsstijl: kronkelende beekjes, romantische bruggetjes, steile hellingen, diepe

vijvers, chique theeprieeltjes. Toch zijn er ook elementen uit de eerdere Franse stijl bewaard gebleven. De Hertenaar, voor het Grote Huis bijvoorbeeld, en ook de lange lindelane aan weerszijden daarvan mochten blijven van Boreel. Hier was het goed flaneren voor de dames in hun hoepelrokken en ondertussen konden ze de damherten voeren. Mooi detail is de hoogte van de lindes: de eerste is 22 meter hoog, de laatste in de rij meet zestien meter. Dit vertekende perspectief laat het landgoed groter lijken dan het in werkelijkheid is.

Zwitserland of China

Door de eeuwen heen voegt iedere nieuwe bewoner weer iets eigens aan het landgoed toe, geheel naar zijn eigen smaak en voorkeuren. Zo ontstaat er een slingerende vijver in de Hertenaar, komt er een ijskelder, waar het ijs uit de vijvers wordt opgeslagen om in de zomer als koeling te dienen en een fazanterie om fazanten voor de jacht te fokken. Er wordt een koetshuis gebouwd, een plantenkas voor exotische gewassen en koepeltjes waar de dames tijdens hun wandeling kunnen schuilen. Verder nog een mooi bruggetje erbij, prieeltjes om thee te drinken, een Noorse blokhut als schuilplaats voor de damherten en, als meest in het oog springende gebouw, de orangerie waar tropische planten en kuipplanten kunnen overwinteren. Een wandeling over landgoed Elswout is niet alleen een wandeling door de tijd, maar ook een wandeling die bol staat van verrassingen: prieeltjes in onverwachte hoekjes, steile hellingen die meer Limburgs aandoen dan Noord-Hollands en romantische bruggetjes die je eerder in Zwitserland of China zou verwachten.

Verse vis

Na drie opeenvolgende generaties Boreel komt het landgoed in handen van drie generaties Borski, een rijke bankiersfamilie. De Borski's

leggen nog meer bruggetjes aan (er zijn er nu maar liefst achttien op Elswout), bouwen de boerderij waarin nu de manege gevestigd is, de Orangerie, theeprieeltjes en de folly van Ka-buur: het huisje dat geen huisje is. Een folly is een bouwkundig gekkigheidje, bedoeld om de wandelaar voor de gek te houden. Het lijkt of de 19de-eeuwse vissersvrouw in de deuropening van haar mooi aangeklede huisje de wandelaar een beker melk wil aanbieden. Maar dichterbij gekomen blijken de bloemen, de luiken én de vrouw niets meer te zijn dan een slimme schildering. Deze folly is gebouwd als herinnering aan de Zandvoorter vissersvrouwen die dagelijks met verse vis over het landgoed naar de markt van Haarlem liepen.

Gordijnen

In 1834 wordt, ter gelegenheid van de geboorte van Willem Borski III, midden in de Hertenaar de rode beuk geplant die nu zo beeldbepalend is voor het landgoed. Deze zelfde Borski laat later het witte huis met de groene luiken, dat eind 18de eeuw door Boreel is neergezet, afbreken. Hij geeft de jonge architect Constantijn Muysken opdracht een nieuw huis te ontwerpen. Als Borski plotseling overlijdt, komt het landgoed in bezit van zijn zus, mevrouw Van der Vliet-Borski. Zij heeft net een landhuis laten bouwen op het nabijgelegen Duinlust en is niet geïnteresseerd in de nieuwe woning op Elswout. Ze laat de bouw van het Grote Huis, waarvan op dat moment alleen de façades staan, stilleggen. Om het huis een bewoonde indruk te geven, geeft ze opdracht gordijnen op de ramen te schilderen. Tot aan de dag van vandaag is het Grote Huis nooit echt bewoond geweest. Tijdens de Tweede Wereldoorlog namen de Duitsers het in bezit. Ze werkten het huis verder af en gebruikten het als radiografisch afluistercentrum. Daarna was er decennialang een school gevestigd. Sinds 2004 wordt er gewerkt aan een grootschalige

restaurant. Het Grote Huis is overigens bekend van de VPRO-serie Loenatik, waarin het model stond voor de psychiatrische inrichting Zonnedaal.

Tienduizend padden

Dankzij de eigen sluis ligt het waterpeil op Elswout altijd zo'n vijftien centimeter hoger dan het omliggende polderpeil. Zo kan er geen (vervuild) water van buiten binnenstromen. De natuur op Elswout wordt uitsluitend gevoed door regen- en kwelwater. In dit schone water leven veel vissen en amfibieën. Beroemd is de paddentrek. Zeker tienduizend padden weten elk voorjaar de weg naar Elswout te vinden. Het landgoed is ook een paradijs voor paddenstoelen. Het oude bos met de omgevallen bomen vormt een goede voedingsbodem. Eentje die er – letterlijk en figuurlijk – uitspringt, is de tonderzwam. Deze harde schotelvormige zwammen kunnen wel vijftig centimeter groot worden. Ze groeien loodrecht op de stam van oude en zwakke bomen.

Wonderboom

Veel van Elswouts bomen zijn meer dan 250 jaar oud: een ideale leefomgeving voor vogels die in holen broeden, zoals spechten, holenduiven, boomklevers en boomkruipers. In de oude en vaak holle bomen kunnen ze makkelijk een nest maken. Helaas zijn tijdens een zware herfststorm in 2002 tientallen monumentale bomen gesneeveld. Een daarvan was de Wonderboom: een reusachtige eik, die zijn takken en wortels in de meest wonderlijke vormen uitstreekte. Ook bosuilen voelen zich goed thuis tussen de oude bomen. En vleermuizen hebben hun intrek genomen in holle bomen en oude donkere gebouwen zoals de ijskelder. Vrijwel het hele jaar door bloeien de stinsenplanten uitbundig op Elswout. Stinsenplanten zijn van oorsprong vaak buitenlandse planten die door bewoners van stinsen (een versterkt stenen huis), pastorieën en

buitenplaatsen werden verzameld om hun landgoed te verfraaien. Het nauwgezette beheer van blad blazen, harken, maaien, hooien en handmatig uitzaaien zorgt ervoor dat de daslook, het Haarlems klokkenspel, de kievitsbloem, de lelietjes-van-dalen en de prachtframboos uit Noord-Amerika elk jaar opnieuw op Elswout bloeien.

Poetsnatuur

Staatsbosbeheer doet er alles aan om de pracht van Elswout zo goed mogelijk tot zijn recht te laten komen. Achter het Grote Huis bloeien in het voorjaar uitgestrekte gele tapijten van paardbloemen en gele plompen. Voor het contrast zorgen de rode beuken, witte bruggen en witte waterlelies. Op de weides grazen roodbonte koeien, want hun kleuren passen precies in het hele kleurpalet. In het bos mag de natuur min of meer zijn gang gaan, maar in het hart van het landgoed heerst een echte poetsnatuur. Hier worden de struiken keurig gesnoeid en de banken 's ochtends droog gewreven. Het maaien van de gazons gebeurt op maandag. Zodat op zondag – als de meeste wandelaars komen – de madeliefjes weer volop bloeien.

Nader Verklaard

- De **Gouden Eeuw** was een periode in de Nederlandse geschiedenis waarin deze kleine republiek een hoofdrol op het wereldtoneel speelde. Globaal komt de Gouden Eeuw overeen met de 17de eeuw. Opmerkelijk was het succes van de Nederlandse handel over de hele wereld, de militaire overwinningen tegenover veel sterkere landen als Spanje en Engeland en de bloei van wetenschappen en schilderkunst (denk aan Rembrandt).